

FRANCISZEK TOMCZAK¹

KILKA REFLEKSJI NA 40-LECIE INSTYTUTU ROZWOJU WSI I ROLNICTWA PAN

W ubiegłym miesiącu zapoczątkowałem 80. rok życia, co upoważnia mnie do szczególnego podkreślenia, iż zainteresowanie i współpraca z Instytutem Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN zajęła połowę mojego życia, a licząc współpracę z powołanym wcześniej Komitetem Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN, powstaje nawet pewna nadwyżka ponad 40 lat. W nawiązaniu do tego, wraz z przeproszeniem za odwagę, przedstawiam z okazji dzisiejszego święta Instytutu oraz wszystkich pracowników i współpracowników IRWiR dawnych i obecnych kilka myśli, jakie wynikają z doświadczeń i badań oraz stanu wiedzy o współczesnej polskiej, europejskiej i światowej wsi i rolnictwie.

Po pierwsze – zwraca uwagę nasze istotne opóźnienie w realnym rozumieniu świata i kierunków jego rozwoju, zasad i sił dynamizmu innowacyjnego, konkurencyjnego, gospodarczego i społecznego oraz współpracy międzynarodowej, w tym: badań, nauki i nauczania. Dotyczy to także naszych marzeń i pracy, niezależnie od wieku, by aktywnie uczestniczyć w kształtowaniu miejsca i wizji Polski w nowej zjednoczonej Europie, jako kraju wolnego, otwartego, tolerancyjnego, zamożnego i mądrego.

Po drugie – Polska ekonomia agrarna i stan wsi i rolnictwa znajdują się obecnie w okresie trudnej konfrontacji oraz dynamizacji zmian zachodzących w relatywnie biednym i tradycyjnym rolnictwie rodzinnym wobec zapoczątkowanych i zaawansowanych procesów rozwojowych oraz integracji w ramach Unii Europejskiej i globalizacji gospodarczej, w tym globalizacji i integracji rolniczo-żywnościowej w skali UE, Europy i świata.

Po trzecie – myślę, że coraz wyraźniej marzymy o przyspieszeniu zmian w nauce i praktyce rolniczej, tak aby w XXI wieku dobrze i zdrowo żyć i aby rewolucja rolniczo-żywnościowa wzmacniała trwałe, zrównoważone relacje pomiędzy mądrością i prawami przyrody a wiedzą, potrzebami i postępowaniem

¹ Autor jest emerytowanym profesorem zwyczajnym Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie i pracownikiem naukowym Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowego Instytutu Badawczego w Warszawie.

oraz inteligencją człowieka. Wielką i niezbędną misją współczesnego świata jest rozwiązanie problemu głodu i niedożywienia w skali światowej (na około 1 mld osób szacowana jest liczba ludzi głodujących na świecie), co wobec współczesnych możliwości technicznych i ekonomicznych produkcji żywności i zaopatrzenia w wodę pitną ludzi jest po prostu haniebnym wyrazem politycznej, ekonomicznej, narodowej i państwowej nieodpowiedzialności i braku mądrości współczesnego świata. Uważać można, iż środowiska wiejskie, rolnicze i gospodarki żywnościowej muszą zrozumieć dużą i niezrozumiałą lukę w swej mądrości i praktycznym postępowaniu. Beztraskie, wielomiliardowe wydatki na zbrojenia, wojny, walki wewnętrzne, zabijanie innych ludzi ze względu na kolor skóry, różny język, narodowość, wyznanie religijne, system polityczny itp. podważają mniemanie o mądrości i racjonalności postępowania współczesnego świata. Nauka, wiedza i praktyka rolnicza wpływają bezpośrednio na stan wyżywienia, zdrowia i rozwoju społeczności ludzkich i bezpośrednio określają i kształtują współczesny obraz i problemy rozwoju społeczno-gospodarczego każdego kraju, w tym także ich problemów rolniczo-żywnościowych.

Po czwarte – ewolucja od tradycyjnej autonomii rolnictwa do systemu zintegrowanej gospodarki żywnościowej i agrobiznesu ulega dynamicznemu przyspieszeniu, co powoduje, iż najwyższą bezpośrednią cenę płacą za te procesy rolnicy i farmerzy, ci którzy pracują i żyją z rolnictwa, uprawy ziemi i chowu zwierząt. Myślę, że należy rozumieć wołanie rolników świata o docenienie, dobre zorganizowanie i właściwe uhonorowanie trudu rolniczego, na jakie zasługują żywiciiele ludzi. Jest to jeden ze wspólnych problemów zarówno państw najbogatszych, jak i krajów na średnich szczeblach rozwojowych, na przykład Polski, i wielkiej grupy państw biednych, znajdujących się na najniższych szczeblach współczesnej drabiny rozwoju gospodarczego i społecznego. Rolnictwo i wyżywienie są przecież podstawową siłą kształtującą biologiczne, przestrzenne i społeczne struktury i warunkowania życia i rozwoju społeczności ludzkich.

Po piąte – żyjemy i funkcjonujemy w okresie przyspieszonych, często dramatycznych krajowych i światowych przemian agrarnych. Wśród nich najbardziej optymistyczny jest udział Polski w realizacji wielkiego projektu europejskiego, tj. Unii Europejskiej oraz rozwoju obszarów wiejskich, co kształtuje nowe miejsce i nową rolę doświadczeń i wiedzy, nauki i badań naukowych, a także rozwoju gospodarki żywnościowej i wiejskiej. Rozwijające się wraz z tym systemy wsparcia i podziału pracy w łańcuchu żywnościowym ukształtowały i będą decydowały o nowym miejscu i roli upowszechnienia doświadczeń i wiedzy, nauki i badań naukowych, rozwoju systemów usługowych i kooperacyjnych w całej gospodarce żywnościowej i wiejskiej. Są one wsparciem procesów społecznego podziału pracy i ich pozytywnych konsekwencji ekonomicznych i społecznych, będących podstawą i warunkiem ogólnego postępu każdego kraju i eliminacji ograniczeń niedorozwoju gospodarczego, biedy, głębokich negatywnych różnicowań grup ludzkich, krajów, regionów i świata.

Rolnictwo i gospodarka żywnościowa, badania naukowe, polityka rozwojowa oraz racjonalizacja ekologiczna każdego kraju realizują wielką ideę wyzwo-

lenia każdego mieszkańca świata od hańby klęski głodu, niedożywienia, niedorozwoju i nierówności, tj. głównych zjawisk hamujących obecne procesy wychowania i wykształcenia, zdrowia i dobrego środowiska, postępu technicznego i społecznego, wolności myśli i demokratycznego postępowania poszczególnych ludzi, partii i państw.

Szczególne znacznie dla naszych badań i upowszechniania wiedzy ekonomicznej i socjologicznej dotyczącej wsi i rolnictwa, w świetle doświadczeń światowych, mają następujące problemy rozwoju wsi i rolnictwa. Przede wszystkim jesteśmy opóźnieni w wiedzy i rozumieniu świata, kierunków jego rozwoju, zasad i sił realizacyjnych, ograniczony jest nasz dynamizm innowacyjny i konkurencyjny w zakresie nowoczesnej wytwórczości materialnej i usługowej, efektywności nakładów, kosztów, kształtowania zasad dynamiki rozwoju społecznego i gospodarczego. Dotyczy to także naszych wysiłków i intensywności pracy, by aktywniej kształtować miejsce i wizję Polski w jednolitej Europie, jako kraju wolnego, otwartego, tolerancyjnego i mądrego (co się nam nie zawsze udaje). To samo odnosi się do wsi i rolnictwa, stanu i dynamiki rozwoju obszarów wiejskich, równowagi gospodarczej i społecznej, procesów konwergencyjnych Polski, Europy i świata oraz efektów i doświadczeń realizacji wielkiego i nowatorskiego projektu kreacji Wspólnot Europejskich, wspólnej polityki rolnej, europejskiego modelu rolnictwa i europejskiego modelu gospodarczego.

Polskie nauki rolnicze, w tym ekonomia agrarna i ekonomia rozwoju obszarów wiejskich oraz socjologia wsi i rolnictwa, znajdują się obecnie na etapie najbardziej trudnej i bolesnej konfrontacji okresu dynamizacji zachodzących zmian w relatywnie biednym i tradycyjnym polskim rolnictwie rodzinnym, aczkolwiek coraz bardziej zróżnicowanym pod względem siły ekonomicznej, wobec zapoczątkowanych i zawansowanych europejskich i światowych procesów społeczno-gospodarczych i dynamizacji zmian rozwojowych oraz integracji i stabilizacji gospodarczej. Jeśli właściwie zrozumiemy i zinterpretujemy, jak trudny jest dla Polski obecny czas reform i restrukturyzacji gospodarki, państwa i Europy, tym bardziej będzie on realizowany lepiej i sprawniej.

W naszym przypadku powiedzieć można, iż marzy się nam rewolucja w nauce i praktyce rolniczo-żywnościowej, będąca wynikiem pracy coraz liczniejszych dziedzin nauki, aby w XXI wieku dobrze i zdrowo żyć, a nowa zapoczątkowana już rewolucja rolniczo-żywnościowa oznacza z pewnością wzmocnienie trwałych i zrównoważonych relacji pomiędzy mądrością i prawami przyrody a wiedzą, potrzebami, inteligencją i działaniem człowieka.

Przechodząc, dzięki wykształceniu i współczesnej ewolucji systemów i struktur ekonomicznych, od bezpośredniej pracy w rolnictwie do szeroko rozumianej sfery gospodarki żywnościowej, przestrzennej, agrobiznesu, usług, postępu technicznego itp., młode pokolenia dynamizują i przyspieszają ewolucję tej gospodarki. Powstaje tu jednakże kontrowersja pomiędzy tymi, którzy pracują bezpośrednio w rolnictwie, żyją w środowisku rolniczym i wiejskim, a tymi, którzy utrzymują się z pracy poza gospodarstwem i w biznesie rolniczo-żywnościowym. Jak wiemy, najwyższą cenę płacą za to rolnicy, ci którzy bezpośrednio

pracują i żyją z pracy rolniczej, gospodarstwa rolnego, uprawy ziemi lub chowu zwierząt gospodarskich. Mają oni rację, wołając o czasy, gdy trud rolnika zostanie zauważony i doceniony, lepiej opłacony, lepiej zorganizowany, uhonorowany tak jak na to zasługuje żywiciel ludzi i jego współpracownicy. A także zrozumiała będzie i wspierana trudna dla rolnictwa rodzinna ewolucja obszarowa, techniczna i organizacyjna gospodarstw rolnych.

Z badań polskich ośrodków naukowych wynika, iż występuje wyraźnie nowe, pragmatyczne podejście, tj. kształtowania, uzasadnienia i harmonizacji zróżnicowanych długoterminowych koncepcji zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa zarówno w ujęciu ekonomicznym (nakłady, efekty), jak i zrównoważenia i harmonizacji społecznej, politycznej, kulturalnej i ekologicznej.

Historia naukowo-badawcza i upowszechniająca Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN przeszła znaczącą i aktywną drogę – od koncepcji i badań rejonów uprzemysławianych do realizacji programów rozwoju, odpowiadających współczesnym i przyszłym potrzebom społecznym, realizowanych w ramach zrównoważonego rozwoju i w warunkach efektywnej współpracy i negocjacji krajowych oraz unijno-europejskich.

Podstawowa zasada naszego rozumowania i postępowania jest prosta: analiza tego co było i jest potrzebne dla wiedzy oraz poszukiwania i realizowania nowych celów i sposobów działania całej gospodarki wiejskiej i rolniczo-żywnościowej. Analiza dotycząca czasu obecnego i oczekiwań przyszłości i formułowania świadomości celów, do jakich dążymy przez naszą pracę, wytwórczość i realizację przyjętych celów i zadań. Oznacza to, że nasza praca, kształcenie i badania mają charakter ekonomiczno-rolniczy, tj. obejmują podstawowe kategorie rolnicze i ekonomiczne – rachunek ekonomiczny, kalkulację, opłacalność, całą ekonomikę produkcji, przetwórstwa i konsumpcji. Także działalność organizacyjną, społeczno-ekonomiczną, technologie, naukę i doradztwo rolnicze, gospodarkę żywnościową i jej otoczenie oraz zewnętrzne uwarunkowania rozwojowe. Dotyczy to także współpracy, kooperacji, jakości produkcji itp., a także szczególnych relacji pomiędzy produkcją rolniczą, przetwórstwem, dystrybucją, konsumpcją i innymi ogniwami agroprodukcji i agrobiznesu.

Jest to jednakże tylko część ekonomii wytwarzania i struktury agroekonomii oraz agrobiznesu. Istotne są też różnorodne formy działalności i aktywności, jak: organizacje rolnicze i rolniczo-wiejskie, instytucje obsługi i finansów, jakości produkcji i życia rolników, przyszłości i uwarunkowań rozwoju, na przykład światowy problem żywnościowy czy rozwój i rekonstrukcja obszarów wiejskich.

Rzecz jasna, iż interesuje nas szczególnie przyszłość, tj. przejście od przeszłości i terażniejszości ku przyszłości i rozszerzenia badań dotyczących przyszłości, na przykład do 2050 roku, jak to zaproponował Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN. Komitet ten, podejmując takie zadanie, podkreśla na przykład istotę ewolucji obszarów wiejskich, jednostek regionalnych, systemów organizacyjnych rolnictwa i obszarów wiejskich. Szczególnie znaczenie ma określenie strategii rozwoju i ewolucji strukturalnej w nawiązaniu do rozwoju gospodarczego i postępów procesów integracyjnych i globalizacyjnych w skali Europy i świata.

Jako główne uwarunkowanie współczesnego rozwoju wsi i rolnictwa w skali światowej, a wynikające z historycznych i obecnych doświadczeń światowego rozwoju gospodarczego, uznać należy rolę podstawowej ekonomicznej siły rozwojowej gospodarki światowej, zachodzących w tej gospodarce przemian strukturalnych i technicznych, tj. ciągłą modernizację i postęp naukowo-techniczny w zależności od poziomu i tempa wzrostu gospodarczego. To bowiem nowo wytwarzana wartość, określająca sprawność i efektywność (produkcyjność) gospodarki kraju, jest źródłem i efektem zmian strukturalnych i technicznych zachodzących w kraju.

Problemy rolnictwa i wyżywienia w Polsce rozpatrujemy, z natury rzeczy, z punktu widzenia rolnictwa i jego potencjału produkcyjnego, a także możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych kraju i bezpośredniego uczestnictwa w jego rozwoju poprzez wszystkie związki i sposoby współdziałania i współzależności gospodarki rolnej z całą gospodarką narodową. Ekonomia rolnictwa i polityka agrarna Polski ciągle podkreślają, iż głównym elementem ograniczającym wzrost rolniczy jest przestarzała struktura agrarna, tj. mała powierzchnia (wielkość) gospodarstw rolnych jako jednostek produkcyjnych oraz różnorodne ograniczenia związane z czynnikiem ludzkim (wiedza, zdolności organizacyjne, cechy osobiste, np. pracowitość, skłonność do oszczędzania i inwestowania). Rozdrobniona struktura agrarna bezpośrednio wpływa na kształtowanie poziomu i struktury produkcji rolnej, różne profile produkcji, relacje czynników produkcji, efekty i wykorzystanie produkcji i jej rezultatów żywnościowych (konsumpcja) i potrzeby gospodarcze (funkcjonowanie, produkcja i rozwój gospodarstw jako jednostek produkcyjnych, ich ewolucja w powiązaniu ze wzrostem gospodarczym kraju).

Polska, podobnie jak inne kraje świata, podlega jednocześnie kilku złożonym procesom transformacyjnym: zaawansowanemu procesowi przejścia od gospodarki planowej (b. kraje socjalistyczne) do gospodarki rynkowej (kapitalistycznej); kształtowaniu się przejścia od gospodarki krajowej do zintegrowanego rynku regionalnego (Unia Europejska); przejściu od ekonomii, gospodarki, techniki i organizacji tradycyjnej do rozwiązań nowoczesnych, tj. procesów modernizacji, gospodarki opartej na wiedzy, rozwiązaniach informatycznych, biotechnologicznych itp.; ewolucji od tradycyjnego rolnictwa rodzinnego do zintegrowanej gospodarki obszarów wiejskich; przejściu od procesów dywersyfikacji rolnictwa chłopsko-rodzinnego do procesu inkorporacji do systemu integracji europejskiej i gospodarki prowadzonej według reguł i warunków ery globalnej.

Obecnie pojawiają się także nowe wyzwania związane z klimatem i jego zmianami oraz wpływem na rolnictwo, a także strukturę i ekonomikę obszarów wiejskich. Przypomnieć można: wpływ na rolnictwo; woda a wieś, rolnictwo i globalne wyzwania; co oznaczają wyzwania klimatyczne dla rolnictwa i wsi, gospodarstw rolnych i relacji dochodowych (wydajności) oraz przyszłości obszarów wyżywienia i zamieszkania. Podstawowe wyzwania dotyczące wyżywienia i rolnictwa obejmują nie tylko zagrożenia wynikające z niedoborów żywności, ale także jej walorów odżywczych i jakości oraz bariery do-

stępnosci ekonomicznej. Współczesną gospodarke rolniczo-żywnościowa charakteryzuje wzrost kosztów produkcji i cen, co ogranicza dostępność rynku żywnościowego dla dużych grup ludności o niskich dochodach, narastanie i pogłębianie się ekonomicznej dwubiegowości (biedni – bogaci), trudności produkcyjnego i ekonomicznego wykorzystania zasobów czynników i szans zwiększenia produkcji w powiązaniu z regionalnymi warunkami naturalnymi, racjonalne rozszerzenie zakresu produkcji określanej jako genetycznie modyfikowanej (GMO), ograniczenia ekonomiki produkcji rolnej i żywnościowej, jej rozdysponowania itp.

W światowej gospodarce rolniczo-żywnościowej i na światowych rynkach żywnościowych coraz wyraźniej występują nowe procesy unifikacji i harmonizacji handlu rolnego. Handel i handlowe powiązania gospodarki rolniczo-żywnościowej, występujące w skali światowej, kreują różnorodne konsekwencje dla rozwoju rolnictwa i tej gospodarki. Rynki żywnościowe stwarzają szansę przewyciężenia światowego problemu żywnościowego poprzez możliwości bilansowania zaopatrzenia w żywność obszarów głodu i niedożywienia z obszarami nadwyżek żywnościowych. Tym niemniej drastyczne występowanie obszarów głodu we współczesnym świecie przy obecnych możliwościach technicznych i ekonomicznych oznacza, iż w aktualnych warunkach politycznych i gospodarczych świata nie ma szans na utworzenie i funkcjonowanie zrównoważonego i korzystnego dla światowego rolnictwa i światowej gospodarki żywnościowej systemu rynków rolniczo-żywnościowych i rozwiązania problemu niedostatku żywności w skali światowej.

Na podstawie szczegółowej analizy działania i bogactwa dorobku Instytutu sformułować można konkluzję końcową: w okresie 40 lat swej działalności Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk dobrze zasłużył się polskiej wsi, rolnictwu i społeczeństwu.